

*Коваленко О. Г., кандидат психологічних наук, доцент
доцент кафедри психології Полтавського національного
педагогічного університету імені В.Г. Короленка (м. Полтава)*

ТОЛЕРАНТНІСТЬ У МІЖСОБИСТІСНОМУ СПІЛКУВАННІ ПІДЛІТКІВ

У статті проаналізовано особливості толерантності у міжособистісному спілкуванні підлітків. Обґрунтовано особливості розвитку особистості підлітка і роль спілкування в його становленні. Охарактеризовано явище толерантності підлітків як терпимості до різних думок, відмінностей, неупередженість в оцінці людей та подій. Проаналізовано різні аспекти, форми, типи, види толерантності.

Толерантность в межличностном общении подростков. В статье проанализировано особенности толерантности в межличностном общении подростков. Обосновано особенности развития личности подростка и роль общения в его становлении. Охарактеризовано явление толерантности подростков как терпимости к разным мнениям, отличиям, беспристрастность в оценке людей и событий. Проанализировано разные аспекты, формы, типы, виды толерантности.

Tolerance in teenagers' interpersonal communication. The features of tolerance in teenagers' interpersonal communication have been analysed in the article. The features of development teenager's personality of and role of communication in his formation have been justified. Have been described the phenomenon of teenagers' tolerance as tolerance to the different ideas, differences, unprejudice in the estimation of people and events. Different aspects, forms, types, types of tolerance, are analysed.

Постановка проблеми дослідження.

Провідною діяльністю підлітків є інтимно-особистісне спілкування з однолітками. Вони пред'являють особливі вимоги до взаємовідносин з оточуючими, вимоги чутливості, відкритості, розуміння, терплячості. Тому актуальним є вивчення особливостей міжособистісною толерантності підлітків, що і було метою проведеного дослідження. Для її досягнення поставлені такі завдання: обґрунтувати особливості розвитку особистості підлітка та роль спілкування у його становленні; охарактеризувати явище толерантності, встановити його значення у підлітковому віці.

Існуюча джерельна база з проблем толерантності, зокрема у міжособистісному спілкуванні підлітків представлена підходами таких науковців, як О.Г. Асмолов, В.В. Бойко, С.Л. Братченко, Р.Р. Валітова, І.Б. Гріншпун, О.А. Грива, Г.С. Кожухарь, В.О. Лекторський, Д.О. Леонтьев, Є.Г. Луковицька, В.С. Магун, Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова та інших.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Особливістю міжособистісного спілкування підлітка з однолітками є те, що у стосунках з ними, на відміну від стосунків із дорослими він займає становище принципової рівності, що має велике значення для його соціального, морального розвитку. У такому спілкуванні підліток вчиться пізнавати себе та інших. Для цього необхідні відповідні засоби: вміння розуміти товариша, порівнювати та

оцінювати свої вчинки і вчинки іншої людини, бачити їхні мотиви та причини, розбиратися в їхньому моральному змісті, передбачати можливі наслідки. Саме такі уміння розвиваються у підлітка [7].

У цьому віці значимим стає групове спілкування. Належність до групи відіграє істотну роль в самовизначенні підлітка та у становленні його статусу в очах однолітків. З розвитком групового спілкування пов'язана одна із найскладніших проблем цього віку – проблема нехтування, а у крайніх формах – випадки, коли підліток стає об'єктом знущання, глузування, фізичної агресії з боку однолітків, або сам здійснює таке, що частіше спостерігається тоді, коли підліток не схожий на інших. Тому важливо визначити тенденції в толерантному та інтолерантному реагуванні дітей на своїх однолітків, які відрізняються від них, по-перше, за об'єктивними, незалежними від дитини позиціями (національність, віра, місце проживання, рівень життя), і, по-друге, за такими суб'єктивними характеристиками, як успіхи в навчанні, окремі особистісні характеристики, погляди [3].

Підлітковий вік – найдраматичніший та найдинамічніший період становлення гендерної ідентичності особистості. Саме в цьому віці, на думку Е. Еріксона, відбувається переструктурування сукупності дитячих ідентифікацій в нову конфігурацію в результаті відмови від одних та прийняття інших. Змінюються інтереси, прив'язаності,

ідентифікаційні зразки, тематика проблемних ситуацій, значимість різних сфер життя хлопців та дівчат (вибору професійного шляху, релігійних та моральних переконань, політичних поглядів, міжособистісного спілкування, сімейних ролей) [10].

Вплив гендерно-рольових стереотипів на розвиток толерантності підлітків різної статі у процесі її формування надзвичайно великий, оскільки розвиток здібностей особистості залежить від очікування оточуючих, їхньої оцінки, які й визначають статево-рольові установки особистості. На всіх етапах соціалізації особистості ці фактори різні для чоловіків і жінок, і в такий спосіб дають нерівні умови для розвитку й реалізації їхнього особистісного й творчого потенціалу.

У цьому віці формуються комунікативні установки особистості, з якими тісно пов'язана толерантність. Вона, в силу своєї багатосторонності, є об'єктом вивчення багатьох наук – філософії, етики, психології, педагогіки, соціології, політології. Толерантність охоплює різні сторони людських відносин: соціально-економічні, політичні, культурні, релігійні.

Існує безліч гуманітарних підходів до визначення та дослідження толерантності, проте досить мало її власне психологічних трактовок. У вітчизняній науці проблема толерантності стала предметом дослідження не так давно, хоча інтерес теоретиків і практиків привертала її найрізноманітніші аспекти. Зокрема, розглядалися загальнофілософські та соціокультурні питання толерантності (В.О. Лекторський, Р.Р. Валігова, Л.В. Скворцова), аналізувались теоретико-методологічні підходи до створення психології і педагогіки толерантності (О.Г. Асмолов, С.Л. Братченко, С.К. Бондирева, І.В. Гріншпун, Д.О. Леонтьєв, Є.Г. Луковицька, Г.У. Солдатова та інші). В загальній психології толерантність визначається традиційно в психофізіологічному ракурсі як послаблення реагування на який-небудь несприятливий фактор в результаті зниження чутливості до його впливу [4].

У соціальній психології толерантність розуміється перш за все як терпимість до різних думок, неупередженість в оцінці людей і подій, до будь-яких відмінностей – етнічних, національних, релігійних, расових

тощо. Її розглядають як інтегральну характеристику індивіда, що визначає його здатність у проблемних і кризових ситуаціях активно взаємодіяти із зовнішнім середовищем з метою встановлення власної нервово-психічної рівноваги, успішної адаптації, недопущення конфронтації і розвитку позитивних взаємостосунків із собою і оточуючим світом (Г. Солдатова) [13]. Толерантність передбачає повагу і визнання однаковості, відмову від домінування і насильства, визнання багатомірності й розмаїття людської культури, норм, вірувань і відмову від зведення цього розмаїття до чогось спільного. Вона припускає готовність прийняття інших такими, якими вони є, взаємодію з ними на основі згоди. Аналізуючи різні підходи до толерантності, можна зазначити, що науковці розглядали толерантність як: соціальну цінність, норму соціального життя, принцип людських взаємин, поведінку, особистісну рису.

Проблема толерантності аналізується також в контексті процесуальних аспектів спілкування. Як окремі види толерантності розглядають комунікативну (В.В. Бойко, О.В. Шаврина), міжособистісну (Г.С. Кожухарь).

Міжособистісну толерантність Г.С. Кожухарь розглядає як складний багаторівневий і багатокомпонентний системний процес, суть якого полягає в усвідомленій і ціннісно-осмисленій інтра- і інтерпсихічній активності, що включає самовизначення і мобілізацію психологічних ресурсів з метою подолання емоційно-когнітивного дисонансу, пов'язаного із сприйманням партнера по спілкуванню [6]. Проявом такої толерантності є рівноправні, діалогічні стосунки, сприймання іншого як унікальної особистості, позитивні зміни в кожному учасникові взаємодії.

Аналізуючи явище толерантності у міжособистісному спілкуванні, варто зазначити, що сучасні науковці інколи її спрощують до близьких понять (повага, прийняття, емпатія тощо), у наслідок чого ускладнюється проведення емпіричних досліджень [11]. Також цей феномен часто розглядається як суто пасивна позиція, коли в якості його основи приймають незнання іншої людини, байдужість до неї.

У цілому, в міжособистісних відносинах толерантність актуалізується не у

всіх ситуаціях, а лише в тих, які пов'язані із наявністю антагонізму, заперечення, неприйняття, негативних емоцій. Антагонізм як протиріччя може бути зафіксований на когнітивному, афективному і поведінковому рівнях спілкування особистостей. Усвідомлення людиною відмінностей між собою та іншим супроводжується запереченням їхньої наявності; переживанням несхвалення, відрази, неприйняття; діями щодо іншої людини, які можуть як не виявлятися відкрито, так і стримуватися або витіснятися. Тому головна функція толерантності може бути визначена як спрямування розвитку потенційно конфліктної ситуації до конструктивного вирішення. В той же час толерантність (виходячи із її різних визначень), є не що інше, як готовність до розуміння та вступу в діалог з людиною, яка викликає негативну реакцію на основі поваги, прийняття, відкритості, уваги тощо. Отже, саме зміст протиріччя та момент перетворення «негативу» в «позитив» можуть розглядатися, на думку науковців, як психологічна специфіка толерантності [4].

Толерантність передбачає зацікавлене відношення до Іншого, бажання відчути його світосприймання, яке спонукає до роботи розум вже тому, що воно – інше, чимось не схоже на власне сприймання дійсності (Р.Р. Валітова). Толерантність активна, її максимальна інтенсивність проявляється, коли індивіди або групи зіштовхуються сам на сам. Вона не означає відмови від власних поглядів, а свідчить про відкритість учасників діалогу, про їх «взаємопроникність» [1]. В.О. Лекторський підкреслює, що толерантність можлива «як повага до чужої позиції у поєднанні із установкою на взаємну зміну позицій (і навіть в деяких випадках зміна індивідуальної та культурної ідентичності) в результаті критичного діалогу» [5].

Толерантність як багатогранне явище має різні аспекти, форми, типи, види. Так, В.О. Лекторський аналізує чотири типи толерантності – як терпимість до існування різних поглядів і переконань; повага до іншого, якого людина не розуміє і з яким не взаємодіє; терпимість до слабостей інших; збагачення досвіду і критичний діалог, що спирається на діалогічність природи розуму [5]. Як якість особистості, яка протиставляється стереотипності та

авторитаризму, толерантність є необхідною для успішної адаптації до нових неочікуваних умов. У зв'язку з цим розглядаються два аспекти толерантності: зовнішня толерантність (до інших) – переконання, що інші можуть мати власну позицію, здатні бачити речі з різних точок зору, враховувати різні аспекти і аргументи; внутрішня толерантність (внутрішня стійкість) – здатність до прийняття рішень та роздумів над проблемою, навіть якщо не відомі всі факти і можливі наслідки [1].

А.Б. Орлов і А.З. Шапіро, розглядаючи феномен толерантності, виділяють три її аспекти [9]. Природна (натуральна) пов'язана із відкритістю, допитливістю, вона властива маленькій дитині і ще не асоціюється з якими-то «Я». Моральна (зовнішня) толерантність відображає терплячість, терпимість, асоціюється з особистістю (зовнішнім «Я» людини). Моральна (внутрішня) толерантність виявляється у прийнятті, довірі, асоціюється із суттю чи внутрішнім «Я» людини. В.В. Бойко явище комунікативної толерантності поділяє на ситуативну, типологічну, професійну, загальну. Остання визначає всі три попередні форми [12].

Аналізуючи толерантність як соціальний феномен, Д. Бродський виділяє конструктивну і деструктивну соціальну толерантність. Перша є установкою індивіда на іншого, що сприяє вдосконаленню кооперації у людському суспільстві. Носії другої, не розуміючи того, створюють умови для руйнування кооперації у людському суспільстві, сприяючи поширенню настроїв тривожності, недовіри, ненависті між різними соціальними групами і прошарками.

Схожу, але детальнішу класифікацію форм міжособистісної толерантності/інтолерантності пропонує Г.С. Кожухарь [6]:

1. Просоціальна конструктивна активність (з тенденцією до стабільності стосунків за рахунок зміни партнерів) проявляється у впевненій поведінці, соціально корисній взаємодії, що є цінним для кожного з його учасників. Таку толерантність розглядають як оптимальну, справжню у процесі спілкування.

2. Просоціальна конструктивна пасивність – поблажлива толерантність як байдужість. За рахунок пасивності діалогічність є поверховою. Загальна

спрямованість взаємодії соціально корисна чи нейтральна.

3. Просоціальна деструктивна пасивність – толерантність як страждання. Учасники міжособистісного спілкування вступають у зовнішній поверхневий контакт, але мають при цьому низку негативних переживань у зв'язку із негативним сприйманням та інтерпретацією особливостей партнера по спілкуванню, які витісняються чи придушуються. У результаті відбувається несвідоме саморуйнування і, як наслідок, руйнування стосунків.

4. Просоціальна деструктивна активність – інтолерантність як нетерплячість, заперечення несхожості, нестандартності іншої особистості заради блага її чи суспільства. Стосунки є деструктивними, руйнуються.

5. Асоціальна конструктивна активність – толерантність як активне прийняття, розуміння партнера по спілкуванню реалізується в кооперативній формі міжособистісної взаємодії, супроводжується задоволеністю від процесу, але має негативні наслідки для суспільства і відстрочено для самих суб'єктів.

6. Асоціальна конструктивна пасивність – ситуативна толерантність як байдужість. Метою такої толерантності є самозбереження в збереження стосунків у ситуації «тут і тепер», що є умовою руйнування іншого.

7. Асоціальна деструктивна пасивність – терплячість як відчуження. Суб'єкт толерантності відсторонюється з метою збереження стабільності і стійкості власного «Я», у результаті взаємостосунки руйнуються і розпадаються.

8. Асоціальна деструктивна активність – крайня форма інтолерантності як насилля, агресії, деструкції, що запроваджує культуру насилля, ворожості. У результаті відбувається руйнування суб'єкта інтолерантності. Ця форма передбачає зміну іншої людини, навіть вбивство її.

Отже, толерантність – це характеристика особистості, що формується в результаті впливу багатьох соціальних та психологічних чинників, які діють в одному напрямку та в цілому формують позитивний або негативний погляд людини на світ. Як соціальний феномен вона впливає на розвиток суспільної свідомості, на розвиток

особистості, на міжособистісні відносини та соціальний клімат у світі (О.Г. Асмолов, Г.У. Солдатова, М.С. Міріманова).

Як особистісна характеристика толерантність набуває виключного значення саме в підлітковому віці як характеристика інтегральна та багатомірна, як здатність особистості протидіяти фрустрації, агресії, стресу, ризику, невизначеності, зберігаючи стійкість. У цьому аспекті, зокрема, О.Г. Кравцов зазначає, що толерантність/інтолерантність у сукупності є характеристиками підліткового віку [8]. Тобто, у цей час відбувається поступова категоризація толерантності як позитивної якості, а інтолерантності, – як негативної, що більше властиве дорослим. Ці характеристики у підлітка пов'язані з появою осмисленого і довільного розподілу на «свої-чужі», при чому межі між «своїми» і «чужими» є рухливі і мінливі.

Висновки. Підлітковий вік – найважливіший у психосоціальному розвитку людини, коли дитина активно долучається до дорослого життя, формує свою ідентичність, опановує різні соціальні ролі. Важливим фактором психічного розвитку підлітка є спілкування з однолітками, що виділяється в якості провідної діяльності цього періоду. У цьому віці формуються комунікативні установки особистості, з якими тісно пов'язана толерантність. Толерантність як якість особистості, яка протиставляється стереотипності та авторитаризму, вважається необхідною для успішної адаптації до нових неочікуваних умов. Її розглядають як терпимість до різних думок, неупередженість в оцінці людей і подій, до будь-яких відмінностей – етнічних, національних, релігійних, расових тощо. Окремими видами толерантності є комунікативна (В.В. Бойко, О.В. Шаврина), міжособистісна (Г.С. Кожухарь).

Толерантність як багатогранне явище має різні аспекти, форми, типи, види. Зокрема, виділяють зовнішню і внутрішню толерантність; природну, моральну зовнішню і моральну внутрішню толерантність; комунікативна толерантність проявляється у формі ситуативної, типологічної, професійної, загальної; соціальна – конструктивної і деструктивної; формами міжособистісної толерантності/інтолерантності є просоціальна конструктивна активність, просоціальна

Питання психології

конструктивна пасивність, просоціальна здатність особистості протидіяти фрустрації,
деструктивна пасивність, просоціальна агресії, стресу, ризику, невизначеності,
деструктивна активність, асоціальна зберігаючи стійкість. Тому важливими
конструктивна активність, асоціальна напрямками подальшого дослідження є
конструктивна пасивність, асоціальна емпіричне дослідження особливості
деструктивна пасивність, асоціальна толерантності у підлітковому віці,
деструктивна активність. порівняльний аналіз особливостей
Толерантність як особистісна толерантності підлітків різної статі, підлітків
характеристика набуває важливого значення та старшокласників тощо.
саме в підлітковому віці, бо вона обумовлює

Література

1. Баскакова Е.В. Психологические исследования и диагностика толерантного сознания на экспериментальных площадках Москвы / Е.В.Баскакова // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): [сборник научно-методических статей]. – М.: МПСИ; Воронеж: НПО "МОДЭК", 2003. – С. 251-268.
2. Бродский Д. Некоторые психологические основы конструктивной социальной толерантности / Д. Бродский // Права ребёнка и толерантность. Использование сообществ в рамках обучающего процесса: [информационно-методический сборник для учителей] – Р/н/Д: Молодёжная правозащитная группа, 2002. – С. 142-159.
3. Говорун Т.В. Стать та сексуальність: психологічний ракурс / Говорун Тамара Василівна, Кікінеджи Оксана Михайлівна: навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 1999. – 384 с.
4. Грива О.А. Пути воспитания толерантности личности в поликультурном обществе / О.А. Грива // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): [сборник научно-методических статей]. – М.: МПСИ; Воронеж: НПО "МОДЭК", 2003. – С. 244-251.
5. Групповые тренинговые программы [Электронный ресурс]. – Режим доступа до джерела: <http://www.psy-gratis.ru/grouptr.htm#1>.
6. Кожухарь Г.С. Формы межличностной толерантности: критериальные признаки и особенности / Галина Сократовна Кожухарь // Психологический журнал. – 2008. – Т. 29. – № 3. – С. 30-40.
7. Кон И.С. Дружба / Игорь Семенович Кон. – [4-е изд.] – СПб.: Питер, 2005. – 330 с.
8. Кравцов О.Г. Истоки становления и развития толерантной/интолерантной личности в подростковом возрасте / О.Г. Кравцов // Мир психологии. – 2007. – № 4. – С. 57-64.
9. Орлов А.Б. Толерантность [Электронный ресурс] / А.Б. Орлов, А.З. Шапиро. – Режим доступа до джерела: <http://www.krugosvet.ru/articles/10/1001072/1001072a1.htm#1001072-A-101>.
10. Мижга В. Виховання толерантності / В. Мижга // Директор школи Україна. – 2005. – № 3-5. – С. 130-148.
11. Мириманова М.С. Воспитание толерантности через социокультурное взаимодействие [Электронный ресурс] / Мария Суреновна Мириманова, Алексей Сергеевич Обухов. – Режим доступа до джерела: <http://www.eduhmao.ru/info/1/3718/23237/>.
12. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: [учебное пособие /редактор-составитель Д.Я. Райгородский]. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ», 1998. – 672 с.
13. Солдатова Г.У. Практическая психология толерантности, или как сделать так, чтобы зазвучали лучшие струны человеческой души / Галина Владимировна Солдатова // Век толерантности. – 2003. – № 6. – С. 60-69.